

ИДЕНТТҮҮЛҮК ЖАНА ИДЕНТТЕШҮҮ ТҮШҮНҮКТӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

О ПОНЯТИЯХ ИДЕНТИЧНОСТИ И ИДЕНТИФИКАЦИИ

CONCEPTS OF IDENTITY AND IDENTIFICATION

Аннотация. Бул макалада иденттүүлүк жана иденттешүү түшүнүктөрү туурасында сөз жүрөт. Автор социалдык илимдердеги иденттүүлүк, иденттешүү маселелерине кенен кайрылат.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия идентичности и идентификации. Автор подробно рассматривает вопросы идентичности и идентификации в социальных науках.

Abstract. This article deals with the concepts of identity and identification. The author addresses in detail the issues of identity and identification in social sciences.

Түйүндүү сөздөр: иденттүүлүк, иденттешүү, индивидуалдык иденттүүлүк, инсандык иденттүүлүк, социалдык иденттүүлүк, социалдык илимдер.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, индивидуальная идентичность, личностная идентичность, социальная идентичность, социальные науки.

Key words: identity, identification, individual identity, personal identity, social identity, social sciences.

Жарандык иденттүүлүк түшүнүгү, социалдык илимдерде иденттүүлүк, иденттешүү, атуулдук түшүнүктөрүнүн негизинде мааниге ээ болгон. Андыктан, жарандык иденттүүлүк түшүнүгүн кароодон мурда, иденттүүлүк термининин илимий маанисин аныктап алышыбыз максатка ылайык.

Социалдык илимдер индивиддин “иденттүүлүгүнүн” калыптанышы социалдашуу процесси менен тыгыз байланышта экендигин тастыкталган. Психоаналитик Эрик Эриксон “социалдашуу” процессин терең изилдөө менен, “иденттүүлүк” түшүнүгүн илимий термин катары колдонгон [8; 9]. Ролдук диффузия – адамдык өнүгүүнүн бешинчи баскычын иденттүүлүк түшүнүгүнүн жардамы аркылуу ачуу менен индивидуалдуулуктун калыптанышын көрсөтүүгө болот.

Окумуштуу Л. Сильверстайн психоаналитик Э. Эриксон сыяктуу эле, иденттүүлүктү атаэнелик мамиленин, жүрүш-туруштардын, энелик мээримдин, көрүнүштөрдүн жана баалуулуктардын индивид тарабынан өзүнүн жеке инсандык сапаты катары өздөштүрүү жөндөмү деп сыпаттайт.

Э. Эриксон окшоштук түшүнүгүн “жеке - Мендеги жашоо тажрыйбасын уюштуруу” жол-жобосу катары мүнөздөгөн. Бул адамдын жалпы өмүр жолунун аралыгындагы кыймылын болжолдойт [9]. Америкалык окумуштуунун пикири боюнча, инсандык түзүмдүн негизги кызматы – ыңгайлашуу жана адамдардын жеке тажрыйбасын жана бүтүндүгүн сактоочу, тышкы жана ички коркунучтардын алдын алуу мүмкүнчүлүгүн берүүчү, коом тарабынан ыйгарылган социалдык мүмкүнчүлүктөрдү өз жөндөмүнө жараша өлчөөчү иденттүүлүктүн калыптануу жана өнүгүү процесси болуп саналат.

Бүгүнкү күндө иденттүүлүк (латын тилинен алынган *identicus* – окшош, бирдей) түшүнүгү социалдык ролдордун алкагында инсандын бул же тигил социалдык жеке

орунга өзүнүн таандык экендигин таанышы катары аныкталат. Социалдык тажрыйба жана инсандык ассимиляция индивиддин жөндөмдүүлүгүн, сырткы дүйнөнүн өзгөрүшүнөн таасирденүү субъективдүүлүгүн жана өзүнүн багыттуулугун иденттүүлүк аркылуу негиздейт.

Иденттүүлүк татаал жана көп кырдуу түзүлүшкө ээ болгон, инсан катары калыптануучу баалуулук болуп саналат. Бул адамдын табиятын талдоодогу үч негизги деңгээл менен байланыштуу:

1. Индивидуалдык иденттүүлүк деңгээли – адамга таандык болгон өткөнүн жана келечекке умтулушун шарттаган, адамдын өзүнүн убактылуулугун таанышынын жыйынтыгы, өзүнүн өзгөрбөгөн жактарын аңдап билиши, өзүн физикалык зат катары таанышы, сезимдүүлүгү жана шыгы катары аныкталат.

2. Инсандык иденттүүлүк деңгээли – айрым жеке окшоштуктары менен бирге, адам өзүнүн кайталангыстыгын таанышынын жана өзүнүн жашоо тажрыйбасынын өзгөчөлүгүн сезе билишинин натыйжасында аныкталат.

3. Социалдык иденттүүлүк деңгээли – социалдык, топтук, таптык, тууралык, калыптар жана эрежелер менен адамдын ички тилектештигин чагылдырган, “Мен” категориясын өнүктүрүүгө түрткү болгон, адамдын дүйнөнү өзүнө окшош же окшош эмес деп бөлгөн мүнөздөмөлөрдүн негизинде аныкталат.

Окумуштуулар В.А. Ядов жана В.С. Агеев иденттүүлүк концепциясынын негизинде иденттүүлүктү түзгөн *жеке* (персональная) жана *социалдык* эки негизги көрсөткүчтү сунуштаган. Ошондой эле, социалдык иденттүүлүк топтор аралык айырмачылыктардан гана эмес, топ ичиндеги бир тектүүлүктөн дагы көз каранды экендигин баса белгилеп кетүү зарыл. Мында топтун өзү гана башка топтордон айырмаланбастан, топтун мүчөлөрү дагы олуттуу түрдө өз ара окшоштукка ээ болушу башкы мааниге ээ.

Социалдык билимдеги иденттүүлүктүн жана иденттешүүнүн илимий концепциялары. Ондогон жылдар бою көрсөтүлгөн салыштармалуу кайдыгерликтен кийин, “иденттүүлүк” термини акыркы жылдары социалдык илимдердегидей эле, журналистикада жана саясий лексикада кайрадан кеңири колдонула баштады. Иденттүүлүк инсанга, топко, этноско жана башка ушул сыяктууларга карата колдонулуучу мурдатан кеңири жайылып калган “өзүн- өзү аңдап билүү”, “өзүн-өзү таануу” сөздөрүнүн ордун ээледі [7, 87-б.]. Бирок ар кайсы теориялык контексттерде иденттүүлүктүн мааниси бирдей эмес. Бул социологияда, антропологияда жана психологияда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын салыштырууда жана жалпылоодо кыйынчылыктарды туудурат. Ошол эле учурда, ар түрдүү илимдердин өкүлдөрүнүн өз ара шилтемелеринен, иденттүүлүк түшүнүгү бардык көп маанилүүлүгү менен бирге эле, терминдин ар бир колдонулушунда негизги мааниси сакталган мазмундуу бир өзөккө ээ экендигин байкоого болот.

Иденттүүлүктүн социалдык билимдердеги каралышы

Иденттүүлүк, адам баласын изилдөөдө ар башка багыттан карагандыктан социалдык билимдер: психологияда, социологияда жана антропологияда ар түрдүү чечмеленген. Бирок, бул ар биринин изилдөө алкагында алынган маалыматтар жана жыйынтыктар арасында толук дал келбестик бар дегенди билдирбейт. Зарылдык туулган учурда, изилдөөчүлөр башкаларда болгон билимдерди каалашынча колдонуп келишет. Мында суроо, иштелип жаткан теориялык моделде алар логикалык жактан негиздүү көчүрүлгөндүгүн тактоодо жатат. Андыктан, “иденттүүлүк” түшүнүгүнүн ар түрдүү социалдык илимдерде чечмеленүүсүн кароо талапка ылайык.

Психологиялык түшүндүрүү. Иденттүүлүк концептин эң алгач З. Фрейд, инсандын өзүнөн жашыруун болгон, психоанализдин жардамы менен ачыктоого мүмкүн боло турган маанисинде колдоно баштаган деп белгиленет. Психоаналитикалык, бирок абдан текшерилген негиздерде иденттүүлүктү өзгөчө социалдык-маданий кубулуш катары америкалык психолог Э. Эриксон изилдеп баштаган. Адегенде анын эмгектери негизинен профессионалдык психологдор арасында белгилүү болгон. 1950-жылдардын соңунда, ушул кезге чейин уланып келген социологдордун жана антропологдордун кызыгуусун арттырган. 1970-1980-жылдары Эриксондун пикиринин аркасында, иденттүүлүк дисциплиналар аралык билим категориясы макамына ээ болот [9].

Инсандык өнүгүү теориясынын алкагында иденттүүлүктүн калыптануусу, инсандын ички жан дүйнөсү менен анын маданий нормаларды, социалдык макамдарды жана ролдорду таанып билүү, ээ болушунун негизинде коомдук жашоого катышуусунун ортосундагы өз ара аракеттешүүнү билдирет. Инсандын түзүлүшү фрейддик психодинамикалык моделдин рухунда түшүнүлөт: “Мен-иденттүүлүк” (эго-иденттүүлүк) жана “инсандык иденттүүлүк” түшүнүктөрү бири-биринен айырмаланат. Биринчи түшүнүк, инсандын бүтүндүгүнүн социомаданий мейкиндиктеги жана мезгилдеги үзгүлтүксүздүгүн камсыздаган, инсандын терең өзөгүн көрсөтөт. Экинчиси, Мен аркылуу ээ болгон социомаданий билимдерди жана тажрыйбаларды көрсөтөт. Эриксон инсандын өнүгүшү теориясынын көз карашын кармангандыктан, ал иденттүүлүктү индивидуалдык илгерилөөнүн, алдыга умтулуунун, социомаданий чөйрөдө жакшыруунун, өзүн-өзү өнүктүрүүнүн жыйынтыгы катары түшүнгөн. Бул жыйынтыкка алып келүүчү процесс иденттешүү деп аталып, ал адамдын бүткүл жашоо айлампасында иденттүүлүктүн үзгүлтүксүз кыймылын камсыздап турат. Эриксонго ылайык, иденттүүлүктүн кризисинин ийгиликтүү чечилүүсү, инсандардын жаңы, социалдык жана маданий негиздерге шартталган талаптар менен буга чейинки ээ болгон жана эффективдүү актуалдашкан жашоо тажрыйбаларын ийгиликтүү интеграциялап алууга жетишкендигин билдирет [8].

Социологиялык түшүндүрүү. Иденттешүү процессин заманбап түшүнүүнүн негизин, Дж. Г. Миддин символикалык интеракционизминин алкагында белгиленген “Мен – башкалар” мамилесинин концептуализациясы түзөт. Мид иденттүүлүк терминин колдонбосо дагы, ал колдонгон “өздүк” термини учурда башка тилдерге иденттүүлүк катары которулууда. Анткени, анын эмгектеринде “өздүк” (Self) термини мазмуну жагынан иденттүүлүк түшүнүгү менен дал келет. Мид иденттүүлүктү алгач социалдык түзүлүш катары чечмелеген: иденттүүлүк жана интеракция, когнитивдик мааниден караганда, ар дайым бири-бирине өтүп турат. Иденттүүлүктүн коммуникативдик табияты: башканын ролун аткаруу менен, индивид өзүн башканын көз карашы менен баалагандыгында, тактап айтканда ар бир адам өзүн башкалар аны кандай кабылдаса, дал ошондой кабыл ала баштагандыгында жатат.

Символикалык интеракционизмдин сөздүгүндө “иденттүүлүк” термини эң алгач 1960жылдары И. Гофмандын жана П. Бергердин эмгектеринин аркасында орун алган. Гофман “Стигма” аттуу эмгегинде “өздүк” термининин ордуна “иденттүүлүк” терминин колдонгон [5]. Ошол эле учурда П. Бергер “Приглашение в социологию” аттуу китебинде иденттүүлүк түшүнүгүнүн ролдук теориялардын, референттик топтордун теорияларынын, социалдык драматургиянын жана феноменологиялык социологиянын контексттериндеги маалыматчылдык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөткөн [3].

Н. Лумандын эмгектеринен да социалдык системалардын өзүн-өзү уюштуруусуна арналган, системалардын өзүнө өзү окшоштукка ээ болуу механизмдери жөнүндө

жалпыланган пикирлерди табууга болот. Ал, алардын ар биринин типологиялык таандыктыгынан көз карандысыз эле, жашоого жөндөмдүүлүгүн сактоо үчүн, курчап турган чөйрө менен дал келүүчүлүгү жана өзүн-өзү рефлексиялоосу абдан зарыл экендигин баса белгилеген [2]. Дал ушундай маселелерди чечүү бүгүнкү күндө социологиянын алкагында, айырмалар жана окшоштуктар жөнүндө көз караштарды колдонуу менен байланышкан.

Антропологиялык түшүндүрүү. “Иденттүүлүк” термининин антропологиялык чечмелениши психологиялык жана социологиялык негиздерге таянган. Психологиялык антропологиянын тарапташтары, өнүгүү психологиясынын пикирин кармануу менен, адамдын ички жандүйнөсүн түзгөн Мен-иденттүүлүк чөйрөнүн өзгөрүүсүнөн көз карандысыз эле аны карап чыгууга да жөндөмдүү деп эсептешкен.

Антропологдор үчүн иденттүүлүк, адамдын айырмалоого жана окшоштурууга, анын ичинде курчап турган чөйрөсү менен болгон мамилесинин контекстинде өзүнө өзү окшошууга болгон өндүрүштүк пайдубалдык жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Ал терең ички жалпы субстанция эмес, сырткы, маданий шартталган, инсандын болжолдуу репрезентацияларынын өзгөрмөлүү конгломераты болуп саналат. Түшүнүк постколониалдык изилдөөлөрдө, ошондой эле маданий шок темасында, этностук, гендердик, субмаданияттык, конфессиялык иденттүүлүктөрдү изилдөөдө кеңири колдонулат. Иденттүүлүк түшүнүгүндө башкы орунду, өзгөчө маданияттык туруктуу түзүлүштөрдүн – адеп-ахлак, үрп-адаттар, ырым-жырымдардын изилдөөчүлөр тарабынан чечмелениши, ошондой эле жергиликтүү маалымат берүүчүлөрдөн алынган билдирүүлөрдүн аныктыгына, ишенимдүүлүгүнө арналган суроолорду чечүү ээлейт.

Иденттүүлүктү чечмелөөдөгү негизги теориялык багыттар:

Бүгүнкү күндө, бардык жогоруда саналган илимдерде иденттүүлүк, дээрлик бул үч: *эссенциализм, примордиализм жана конструктивизм* теориялык багыттарынын негизинде чечмеленип келүүдө.

Эссенциализм. Бул классикалык философияга мүнөздүү болгон, мисалы: тагдыр, бешенеге жазылгандык, чындык, адамдын табияты жана башка конкреттүү иденттүүлүктү аныктаган башталгыч бардыкка (эссенция) негизделген. Булар өзгөргүс, түбөлүк жана туруктуу (аял, эркек, европалык, кытайлык жана башка ушул сыяктуу). Кээ бирөөлөр эссенциализмди, мында классикалык мурас катарында сакталып калган модерндиктин философиясынын негизи катары карашат. Постмодернизм Дүйнөнү бирдиктүү жалпылык катарында кабылдоону сактоого чечүүчү бурулуш болуп калды.

Бирок, Кэлхоунга ылайык, эссенциализмди XVIII-XIX кылымдагы тарыхый жаңылыш дүйнөтааным катары кароого болбойт, анткени анын негизинде бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн эвристикалык маанисин жоготпогон философиялык системалар куралган [1]. Буга ылайык, иденттүүлүктүн мурунку эссенциалисттик түшүндүрүүнүн үстөмдүгүн жеңүү, жөнөкөй басымдардын ичкиден сырткыга, тубасадан туундуга кайра жасалышы менен жетишилбейт. Эссенциалисттик талкуулоо, заманбап антропологиялык вариантта (адам баласынын түрдүк бирдиги) мүмкүнчүлүктөрдү деконструкция катары, ошондой эле иденттүүлүктөрдү сактоо катары да кароого жол берген конструктивисттик ыкмаларда максаттуу толуктайт.

Примордиализм. Бул агымдын өкүлдөрү, иденттүүлүк белгиси (эң башкысы, этностук же улуттук) белгилүү бир калктын тобуна тубаса берилген, бул өзгөргүс жана салттуу деген түшүнүктү четке кагышкан. Мында көйгөй, ар бир жаңы муун өзүнүн социалдык жана маданий ачылышында өзүнүн пайдубалдык милдетине карама-каршы турууга аракет кылбагандыгында жатат. Примордиализмдин негизин квази-биологиялык

элес (кан байланышы боюнча туугандык социалдык бирдиктин биримдигинин негизи катары) түзөт. Алардын арасынан анын маданий, анын ичинде диний өзгөчөлүгү келип чыгат (мисалы, “тандалган эл” концепциясы). Дал ушул негизге бүгүнкү күнгө чейин улутчулдук жана расизм - этностук жана расалык иденттүүлүгү, алардын субстанционалдык мүнөздөмөлөрү менен кармалып турат.

Конструктивизм. Иденттүүлүк түшүнүгү бирдиктин тубаса мүнөздөмөсү менен түздөн-түз байланышта чечмеленген эссенциализмден жана примордиализмден айырмаланып, конструктивизм башка тыянактарга негизделет. Бул теориялык багыт социологиянын жана антропологиянын алкагында онтологиялык эмес, феноменологиялык негиздерге таянат. Мындан улам эки маанилүү жыйынтык келип чыгат. Биринчиден, изилдөөчүлөр чечмелеген категориялар – бул, чындыктын түз чагылышы эмес, бирок, белгилүү тапшырмаларды элдин чөйрөсүнө болгон байланышын баяндоо жана түшүндүрүү менен чечүүгө мүмкүндүк берген эпистемологиялык конструкттар, инструменттер болуп саналат. Экинчиден, социомаданий түзүлүштөр – функционалдык жана символикалык бирдиктер, алардын ортосундагы түзүмдүк байланыштар, - алардын туруктуулугу жана өзгөрүлмөлүүлүгү туунду социалдык өз ара аракеттешүүнүн жана коммуникациянын маңызы.

Конструктивизмдин алкагындагы аныктама боюнча инсан топко таандыктыгы боюнча эле эмес, функционалдык автономиясынын белгилүү даражасына жараша да мүнөздөлөт. Э. Гоулднердин белгилөөсүнө караганда, киши ар кандай нормативдик эрежелердин жана башкалардын көзөмөлдөрүнүн таасиринен чыгып кетүү жөндөмдүүлүгүнө ээ. Бул, бир иденттүүлүктөн коомдо кездешкен башка иденттүүлүккө өтүү мүмкүнчүлүгүн билдирген [4]. К. Джерджен “конструкционисттик көз караштан алганда эч нерсе чындык жөнүндө негизги тастыктоолорду актай албайт; биз канчалык мазмундуу санасак да, ал социалдык өз ара алмашуунун жыйынтыгы болуп саналат” деп эсептеген [6, 49-б.]. Ошентип, иденттүүлүк жана иденттешүү түшүнүктөрү азыркы учурда өлкө элинин жарандык аң-сезимин аныктаган маанилүү терминдер болуп саналат.

Адабияттар:

1. Total population by nationality (assessment at the beginning of the year, people) - Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/> – экранда аталышы. Calhoun. Op.cit. 1995. P. 203-204.
2. http://www.soc.pu.ru /materials/golovin/reader/luhmann/r_luhmann1.htm.
3. Бергер П. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива [Текст]/. - М., 1996.
4. Гоулднер, А.У. Наступающий кризис западной социологии [Текст]/. – СПб.: «Наука», 2003. – 577 с.
5. Гофман, И. Представление себя другим в повседневной жизни [Текст]/. Пер. с англ. и вступ. статья А.Д. Ковалева. – М.: «Канон-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. – 304 с.
6. Джерджен К. Социальный конструкционизм: знание и практика [Текст]/: Сб. статей. - Мн., 2003. С. 49.
7. Орлова Э. А. Концепции идентичности/идентификации в социально-научном знании [Текст] // Вопросы социальной теории. - 2010. 4 Том. С. 87.
8. Эриксон, Э. Молодой Лютер. Психоаналитическое историческое исследование. Пер. с англ. А. Каримский. – М.: Медиум, 1996. – 512 с.

9. Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. А. Андреева, А. Прихожан, В. Ривош, Н. Толстых – М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 1996. – 352 с.